

Lietuvos pabaiga de jure, arba Gegužės 3-iosios konstitucija

Gintaras Karosas

Pavasaris jau įpusėjo ir artėja Gegužės 3-iosios konstitucijos metinės. Norėčiau su gerbiamais skaitytojais pasidalinti keletu pastebėjimų šia įvairiai interpretuojama ir nevienareikšmiškai vertinama tema.

Turime išties daug žmonių, besižavinčių Gegužės 3-iosios konstitucija. Šis straipsnis niekaip nėra susijęs su Lietuvos Respublikos Seime įkurta Gegužės 3-iosios grupe, siekiančia kuo geresnio bendradarbiavimo su mūsų kaimynais ir bendrapiliečiais. Tikėdamas tolerancijos idėjų, mano manymu, kertinio atskaitos taško harmoningam visuomenės sugyvenimui, plėtros prasmingumu, kviečiu padiskutuoti.

Niekas net ir labai norėdamas nepaneigs Gegužės 3-iosios konstitucijos dvasios, alsuojančios ypač tam laikotarpiui pažangiomis laisvės ir demokratijos idėjomis. Tačiau konstitucijoje nebelieka žodžio „Lietuva“ ir ši konstitucija, kad ir kaip mums būtų apmaudu, užbaigia Lenkijos įtakos šešėlyje formaliai tebegyvavusią Lietuvos valstybę. Teisinis veikalas, užbaigęs senos ir garbinga istorija, galybe bei asmenybėmis garsėjusios valstybės raidą, nevertas pagarbos kaip valstybės konstitucija.

Dėl įvairių priežasčių valstybės kartais baigiasi: *de facto* ir *de jure*. Likus nors vienam iš egzistavimo požymių, nors ir nebepilnakraujė, sužeista ar palaužta, valstybė dar tebebūna gyva, tebeegzistuoja.

1791 m. Gegužės 3-iosios Abiejų Tautų Respublikos Seimo priimta konstitucija formaliai dar egzistavusiai Lietuvai padėjo pabaigos tašką.

Konstitucijos priedermė – sudaryti teisinį pagrindą valstybės egzistavimui ir išlikimui. Gegužės 3-iosios konstitucija Lietuvos valstybės atžvilgiu buvo ne konstitucija, o Apšvietos idėjomis dekoruotas ir Abiejų Tautų Respublikos Seime patvirtintas mūsų valstybės užbaigimo aktas.

Kai kokia nors įstaiga ar organizacija baigia savo veiklą, ji nebegali naudoti savo vardo, jis šalinamas iš registro duomenų bazės – panašus veiksmas buvo atliktas ir 1791 m. pavasarį su Lietuvos valstybe – ji prarado savo tapatybę. Negalima užmerkti akis į tokio akto skaudžias pasekmes, kai atstačius mūsų šalies Nepriklausomybę 1918 m., vienas iš argumentų, juridiškai bene tvirčiausias, kovoti su Lietuva ir buvo ši nelemta konstitucija. Kovų pasekmes žinome visi puikiai – sekė tarpukario šalies Palenkės (dab. Suvalkai) ir Pietryčių žemių okupacija, jose intensyviai naikinta lietuviška kultūra, uždarytos mokyklos ir draugijos, vietiniai gyventojai sulenkinti, šviesuoliai, kunigai ir kiti pažangūs žmonės persekioti ir net tremti, kaip lenkiška administracija tuomet vadino, „Kauno Lietuvon“.

Konstitucijos negalima vertinti atskirai nuo konkrečios valstybės. Nors Gegužės 3-iosios konstitucijos tekste yra įtvirtinta išties pažangių nuostatų, tokių kaip įstatymus leidžiančios ir vykdomosios valdžios atskyrimas, didžiuotis tokia konstitucija galėtume tik tuomet, jei ji savo nuostatomis nebūtų panaikinusi paties subjekto, kuriam skirta ir tarnauja, – Lietuvos. Dabar mums Gegužės 3-iosios konstitucija galėtų būti įdomi tik kaip abstraktus gražių sumanymų teisinis ar literatūrinis veikalas. Konstitucija nebuvo tvari, gyvavo kiek daugiau nei vienus metus, o neilgai trukus ir pats jos sumanytojas Stanislovas Poniatovskis, Rusijos spaudžiamas, išsižadėjo šiame teisyne įtvirtintų idealų.

Deja, mūsų tuometinių didikų ir bajorijos valstybės identiteto samprata visose gyvenimo srityse jau buvo ištirpusi kelis šimtmečius transliuojamos lenkų kultūrinės tradicijos kontekste. Tuometinės didikų ir bajorijos mąstymo paradigmos buvo panašios kaip daugumos šiuolaikinių politikų – jie matė Maskvos grėsmę rytuose, bet ignoravo ne mažesnę, o gal net didesnę grėsmę prie vakarinių šalies sienų, kuri kartu buvo grėsme iš vidaus, gal todėl taip sunkiai pastebima. Dabartiniai politikai, deja, mato grėsmę tik rytuose, be abejo, – ji egzistuoja, tačiau prie užstrigusios plokštelės skeidžiamų pasikartojančių garsų greit priprantama, taip visuomenė praranda budrumą.

Neseniai Lietuvos valstybės saugumo departamentas savo ataskaitoje pimąkart

atkreipė dėmesį į grėsmes nacionaliniam saugumui, kurios kyla Lietuvoje vienai iš tautinių bendrijų sudarant iškirtines teises. Panašu, kad mūsų valstybė jau tampa šiek tiek budresnė, ir ne tik imama perrašinėti grėsmių sąrašą, kurį pateikia mūsų partnerai. Lietuvos situacija iš esmės yra kitokia, nes nė viena iš Europos Sąjungos šalių neturėjo tarpukaryje Lenkijos okupuotos teritorijos ir nė viena kita šalis taip nepasiduoda nepagrįstam kaimynų spaudimui bei reikalavimams.

Labai nesinori tikėti, kad šiandienė Lenkijos politika Lietuvos atžvilgiu panaši į norą sudaryti prielaidas ateityje susigrąžinti Pietryčių Lietuvos žemes. Grėsmės akivaizdžios, jų daugiau, o tyrimą apsunkina tai, kad grėsmės kyla iš mūsų pačių veiksmų, kai čia taikomi neadekvatūs, neapdairūs sprendimai, pagrįsti klaidingu supratimu ar pasidavimu kaimynų ar besinaudojančių palankia situacija vietos politikų spaudimu.

Mūsų valstybės pinigais išlaikomas didžiausias Europoje Lietuvos interesais nepagrįstas nevalstybinės kalbos mokyklų tinklas, tarsi bambagysle Pietryčių Lietuvą saistantis su kaimyne Lenkija, trukdantis čia formuotis visuomenei, kuri būtų patriotiška ir lojali Lietuvai. Švietimo sistema Pietryčių Lietuvoje turėtų pradėti dirbti Lietuvos valstybei, o moksleiviams, norintiems mokintis lenkiškai, gudiškai ar kita nevalstybine kalba, nesunkiai galima būtų mokyklose įsteigti užklasinius fakultatyvus.

Kai kurie apžvalgininkai grėsmių šalies nacionaliniam saugumui neįžvelgia, nes Lietuvos valstybė juk nėra suinteresuotas užsakovas, neatsilygins už įžvalgumą. Lietuvą, manau, privalome jausti širdimi ir pirmiausia mums turi rūpėti jos perspektyva gyvuoti ir klestėti bent iki kito Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimo, tai kiekvieno piliečio prasmių prasmė, kurią valstybės politikai turėtų siekti įtvirtinti žmonių širdyse.

Vedant paraleles su Gegužės 3-iosios prieškonstitucine XVIII šimtmečio vidurio Lietuva, tada, valdant Augustui III, Lietuvos politikai lenkė dabartinius abejingumu problemoms, nenoru įžvelgti grėsmes ir ieškoti būdų jų prevencijai. Gegužės 3-iosios konstitucijos paskelbimas buvo bandymas tuometinių politikų abejingos laikysenos, savo pačių sukurtos situacijos padarinių, aišku, ne be Rusijos įtakos, gelbėti šalį gražiomis idėjomis žvilgančiu aktu. Kilnu. Bet ar nebūtų tikslingiau įvardinti visas nacionalines grėsmes dabar, ypač kylančias iš išskirtinio požiūrio į Pietryčių Lietuvą, ir taip neprivesti šalies prie poreikio, kaip sako liaudis, „griebtis šiaudo“ ateityje, kuris, kaip žinome, nebuvo tvarus XVIII a.

pabaigoje ir tik dar labiau įklampino Lietuvą į visiško valstybės išnykimo teisines kolizijas.

Tenka pripažinti, kartu ir keista, ir nesuprantama, kodėl nesimokoma iš Lietuvą sugriovusių istorijos pamokų, skaitant daugumą istorinių aiškinimų juoda spalva laikoma balta. Iki šių dienų mūsų valstybė nesistengia išsilaisvinti iš kaimynės Lenkijos primetamų jai palankių istorijos interpretacijų, kurios žeidžia mūsų šalies piliečių orumą, kelia nepasitikėjimą savo valstybe, suteikia netikrumo jausmą. Pasakysiu net daugiau, viena iš tokios viešosios nuomonės sklaidos pasekmių skatina ir visišką Lietuvos sunykimą – piliečių išvykimą iš šalies, kuri, pagal formuojamą viešą nuomonę, esą yra nieko verta.

Viešojoje erdvėje netgi formuojama nuomonė, kad Gegužės 3-iosios konstitucija suprantama tik labai išsilavinusiems, t. y. visuomenės elito atstovams. Taip yra matoma graži šio veikalo forma, tačiau nepasigendama tūrinio ryšio su pačia valstybe, ką jau nekalbėtiant apie vėlesnes šio veikalo pasekmes Lietuvos nepriklausomybės atstatymui. 1791 m. Gegužės 3-iosios dokumento paradoksas, o ir pamoka ateičiai galėtų būti tokia, kad užmirštant pačią valstybę net geriausi demokratijos, lygiateisiškumo ir panašūs gražūs siekiai tampa beprasmiai, o kartais ir lemtingi pačios valstybės išlikimui.

Liaudies išmintis sako: kas tinka vienam, nebūtinai tinka ir antram. Posakis pravers ir kalbant apie skirtingas valstybes, jų piliečių požiūrį į tuos pačius reiškinius ar įvykius. Nesunku pastebėti, kad pas mus dažnai manoma, jog ir mums verta džiaugtis tuo, kuo didžiuojasi kaimynai lenkai. Tai galėtų būti ir mentalinis nepilnavertiškumas, tam tikras pamėgžiojimas, kuris išsiugdė per daugelį metų prarandant Lietuvą Lenkijos naudai. 1569 m. pasirašytas Liublino unijos aktas buvo pirmasis rimtas Lietuvos pažeminimas, užprogrmavęs šalies sunykimą – nuo Lietuvos buvo atplėšta maždaug pusė per ilgus šimtmečius karžygių krauju iškovotos valstybės teritorijos, ir ta teritorija buvo prijungta prie Lenkijos. Ar tuo galime džiaugtis? Lenkai – taip, o mes? Ar žmogus, taip ir valstybė – piliečių bendruomenė, džiaugiasi, kai iš jo atimama pusė sunkiai užgyvento turto?

Tada Žygimantas Augustas, pirmas jau nekalbėjęs lietuviškai Jogailaitis, privertė Lietuvos atstovus pasirašyti Lietuvai nenaudingą aktą. Tiesa, pasirašė ne visi – kunigaikščiui Mikalojui Radvilai Rudajam toks aktas nebuvo priimtinas ir jo antspaudo ten nėra. Tik ar dabar daugiau turime asmenybių, suprantančių

Lietuvos tapatumo išsaugojimo – valstybės išlikimo garanto – svarbą pavojingai globalizacijos skersvėjų persmelktame šiandienos pasaulyje?

Šiandienos pasaulis turi daug privalumų, mums įvairiais kanalais prieinama daug informacijos, bet informacija, kaip ir konstitucja, XVIII a. pab. užbaigusi Lietuvos valstybę, nėra vertybė pati savaime. Informacija tampa vertinga valstybei ir jos piliečiams tuomet, kai padeda sukurti stiprios Valstybės strategiją ir jos visais įmanomais būdais siekti. Turėtų būti išanalizuotos Lietuvos, kaip nepriklausomo subjekto, istorinių nesėkmių pamokos, padaryta esamų ir galimų grėsmių analizė, spalvas vadinant tikraisiais pavadinimais.

Svarbiausias valstybės išlikimo leitmotyvas, net ir subyrėjus, nors to nelinkiu, iš pažiūros galingiausioms Europos Sąjungoms, turėtų būti Valstybės vizija – išsaugoti ir sustiprinti Lietuvos tautinę tapatybę. Be jokios abejonės, neatsiribojant nuo pasaulio – gražiai ir oriai bendraujant su visais mūsų kaimynais: lenkais, gudais ir rusais.

1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucija mums – liūdnas, nors įdomus ir teikiantis vilties kurti pažangesnę valstybę Apšvietos epochos teisinis veikalas, kurio paradoksalumas skatina apmąstyti Valstybės esmę ir pasimokyti iš istorijos pamokų, kitaip, neduokdie, istorija gali pasikartoti.

Straipsnio autorius yra nepartinis Vilniaus rajono savivaldybės tarybos narys, mišrios frakcijos „Kartu – už pažangą Vilniaus rajone“ seniūnas, skulptorius, Europos parko ir Liubavo muziejų įkūrėjas, Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos narys, Nacionalinės pažangos premijos laureatas.

pasauliolietuvis.lt